

Dobszay László

GONDOLKODÓ

füzetek

A „TÁRSADALOMTAN”-RÓL – 2

JEGYZETEK A LITURGIÁRÓL:

33. A hirdetőtábla

34. Mysticum jejunium – 2

17. szám

2004. március

Gondolkodó Füzetek

Kézirat gyanánt – Felelős kiadó: Dobszay László

1. füzet: A keresztyén értelmiségi (I). – Jegyzetek a liturgiáról: 1. Igazság és érthetőség. – 2. Hogyan imádkozzuk a 118. zsoltárt?

2. füzet: A keresztyén értelmiségi (II). – Jegyzetek a liturgiáról: 3. Az éneklőszék. – 4. A liturgikus stílus szétesése. – Aquinói Szent Tamás a hit megvallásáról

3. füzet: A keresztyén értelmiségi (III). – Jegyzetek a liturgiáról: 5. A liturgikus homília formája. – 6. Benedictus Dominus Deus Israel. – Szent Ágoston beszéde az újonnan megkereszteltékhez

4. füzet: A karácsonyi virrasztó zsolozsma. – Jegyzetek a liturgiáról: 7. A karácsonyi nagyéneklés. – 8. Az 50. zsoltár utolsó versei. – Melléklet: Az esztergomi zsolozsma karácsonyi matutinuma

5. füzet: A szövegértésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 9. Énekek a szentekről. – 10. Sajnálom...

6. füzet: Szövegalkotás és szövegértés – egyházi környezetben. – Jegyzetek a liturgiáról: 11. Gyertyák az oltáron. – 12. Ordo Cantus Missae

7. füzet: A húsvét heti „dicsőséges vesperás”. – Jegyzetek a liturgiáról: 13. A liturgia drámaisága. – 14. Változatosság?

8. füzet: Mi a magyar a zenében? – Hit, remény, szeretet – Jegyzetek a liturgiáról: 15. A pazarló liturgia. – 16. „Búgó kürtök”?

9. füzet: Szemben a feladattal – Kommentár a nagypénteki „Adoratio Crucis”-hoz (Aquinói Szent Tamás: Vajon helyes-e Krisztus keresztjét imádó tisztelettel illetni?) – Jegyzetek a liturgiáról: 17. A Máté-passió. – 18. Húsvéti népénekeinkről

10. füzet: Az orációk fordítása (Mezey László szellemi hagyatékából) – A gyermekkori emlékek (Raissa Maritain írásából) – „Jön a vihar...” – Az úrnapi vesperás Magnificat-antifonája (az Isztambuli Antifonáléból) – Jegyzetek a liturgiáról: 19. Egy mennybemeneteli prédikáció margójára – 20. Aquinói Szent Tamás arról, hogy miért lett Krisztus mennybemenetele a mi üdvösségünknek oka

(A jegyzék folytatása a hátlapon)

A „Társadalomtan”-ról – 2.

6.

A harmadik év: az etika, az erkölcsstan.

Hát mégis?

Jog és erkölcs bizonyos elemeiben hasonlít egymáshoz: mindkettő az emberi cselekvést szabályozza. Mégsem keverhetők össze. A jogot megkülönbözteti az erkölcsről az, hogy az igazságszolgáltatás eszközeivel kikényszeríthető. A jogi dolgokban külső bíró ítél, az erkölcsökben – amíg a földön élünk – belső bíró, a lelkiismeret. A jog az állam tekintélyére támaszkodik, az erkölcs valami szellemi természetű külső vagy belső tényezőre (vallás, lelkiismeret).

Az erkölcsi normák annyiban emelhetők át a jogba, amennyire a belső lelkiismerettől elválasztva külső cselekedetekben megnyilatkoznak, s amennyire a társadalom igazolni tudja, hogy a cselekedet törvényileg szankcionálható. (Erre még alább visszatérünk.) A jog nem ítélheti meg a gondolatot, az erkölcs megítélheti.

Az erkölcs ugyanakkor felmenti a jogot attól, hogy az emberi magatartás minden helyes cselekedetét törvényben kelljen szabályozni. Az emberi viszonylatokban számos olyan elem van, mely nélkül nincs bizalom, civil érintkezés, ügyintézés, együttélés, emberi közösség, mégsem foglalható paragrafusokba. A mindennapok emberi érintkezése nem rendőri segédlettel bonyolódik le, hanem a bensejükből irányított szabad polgárok józan belátása és erénye elegendő szabályozás, még ha a normák megsértését nem is tudjuk megtorolni, csak helyteleníteni. Számos, a törvény által előre nem látható szituáció van, melyben az erkölcs mégis eligazítást tud adni.

Az erkölcs azonban nemcsak az ember és ember közti érintkezés minőségét védi és javítja, hanem az egyes embereken felül álló értékeket is szolgálja. A hazához, a kultúrához, a családhoz, az ősekhöz való viszony nagy része nem a törvény, hanem az erkölcs szabályozása alá tartozik.

Továbbá az erkölcs az emberséget az emberben önmaga ellen is védelmezi. Időről időre felbukkan ugyan az eszmetörténetben az az elképzelés, hogy az emberi természet tökéletes, s ha követjük a természete-

tet, akkor jók vagyunk. Ezzel szemben mindnyájan tudjuk, hogy emberségünk értékeit saját akaratunk is lerontja, ha ezt az akaratot nem tartja valami féken. A lelkiismeret nem természeti adottság, hanem kialakított, megszerzett irányzék. Tetteink következményeit, főként belső következményeit nem látjuk előre; a cselekvés erkölcsi irányelvei mintegy ajándékkul kapott előrelátással segítik a rövid életű halandót.

Bármennyire problematikus is „beleszólni” mások erkölcsébe, mégsem mondható, hogy az erkölcs az elszigetelt egyén magánügye, intézze, ahogy tudja. Ha más nem, az emberiség idevágó tapasztalatainak átadása lehetséges az egyéni lelkiismeret sérelme nélkül. Egyébként is tény, hogy mindenki napról napra tucat-számba hoz erkölcsi döntést önmagáról és másokról, s döntéseiben egyáltalán nem autochton: legfeljebb nem az erkölcsantól, hanem a szomszédasszonytól veszi át – akár tudat alatt – az erkölcsi elveket. Az erkölcsi elvek „a levegőben vannak”, s erre is áll, amit Maritain mondott Hegel téves filozófiájáról: jobb egy hegelianus tévedés Hegellel, mint nélküle. Jobb, ha egy erkölcsstan megfogalmazza azt, amit nélküle csak homályosan, tévedésekkel keverve gondolnánk.

A közösség egységének alapszintjén is szükség van valamiféle erkölcsi közmegegyezésre, még akkor is, ha annak szabályait sokan és sokszor nem tartjuk meg. Nem is volt a világon még soha olyan pedagógia, melynek valamiképpen ne lett volna része az erkölcsstan.

De milyen erkölcsstan? Taníthatók-e erkölcsi normák a mai pluralista világban?

Erről négyféle szélsőséges vélemény létezik.

Egy integrista vallás erkölcsi nézet gyanakvással tekint mindenféle laikus erkölcsstanra. Az erkölcsi törvény törvényhozója és bírója Isten. Az erkölcsre csak a vallás képes az embert megtanítani. Minden egyéb kísérletnek bizonytalan az alapozása, és csak arra vezet, hogy megingassa az erkölcs abszolút érvényében való hitet. Ám ha ez így lenne is (magam is így hiszem!), akkor sem következne belőle semmi társadalmi érvényességű cselekvési program. Ugyanis éppen azért, mert az erkölcsi jót a hitből vezeti le, az így kapott erkölcs a maga teljességében csak annak elfogadható, aki alapját, a hitet már elfogadta. Ilyen értelemben

egységes erkölcsöt tanítani lehetett a középkorban, tanítani lehet mondjuk a mai fundamentalista mohamedán világban, de a mai Európában ennek csak az a része tanítható, amit nem csak a hit, hanem mindenki, vagy szinte mindenki meggyőződése igazol. Feleletül tehát azt mondhatjuk a valláserkölcstest egységességét igénylő egyházaknak: tegyetek, ha tudtok, mindenkit valóban kereszténnyé, s akkor e mindenki erkölcstana a keresztény erkölcsstan lesz. – Ám ugyanakkor jogos a valláserkölcstest felfogásnak azon igénye, hogy csak az az erkölcsstan fogadható el össztársadalmi szinten, amely nem jut *ellentétbe* azzal a más (szerintem is: tökéletesebb) etikával, melyet a vallás tanít. Az a jó laikus erkölcsstan, melyre ráépülhet (akár) a valláserkölcstest is. És természetesen az is igaz, hogy az emberi lélek kibontakozásának természete azt kívánja, hogy elsőként saját környezetének, családjának, egyházának erkölcsével ismerkedjék a gyermek. Ugyanis csak ez tudja egy természetes erkölcsi imperatívus lélektani alapját felépíteni.

A „morális” jelző alapszavát a „mos”-t értelmezhetjük egyszerűen megszokásnak. Nem „tan”, de gyakori magatartás – egyszerű emberek és magas képzettségűek körében egyaránt – hogy az erkölcsöt azonosítják azokkal a viselkedési szokásokkal, melyben élnek. S ebben annyiban van is igazság, hogy ezek a bejáratott viselkedési módok nem találgatások, hanem mintegy bevált alakzatok, mondhatni az erkölcsi magatartásnak kicsiszolódott mintái. De nem csekély egy erre épülő erkölcsi tanításnak, ítélezésnek veszélye sem. Könnyen összekeveredhet a lényeges és lényegtelen. Ha valaki szoknyája hosszabb vagy rövidebb, azt ugyanúgy szájára veszi a falu, mint ha becsapta szomszédját, vagy hazudozik. Gyakran azonosítják a külső látszatot a belső értékkel, az eltérő környezetből jött cselekedeteinek megértése pedig szinte lehetetlen az így szocializálódott egyén és közösség számára. Egyáltalán: az ilyen erkölcs mindenekelőtt mások fölött ítélező, nem pedig önmagát ellenőrző. Ebből az erkölcsből könnyen lesz a tartuffők erkölcsa. Erre mondá Jézus: „Ne ítéldetek, hogy ne ítéltessetek.”

A harmadik szélsőség az erkölcs = megszokás formulából az ellenkező tant vezet le. Amit az emberek erkölcsnek tartanak, az pusztán a korokhoz, társadalmi és földrajzi környezethez, civilizációkhoz kötött megszokás. Ami itt szabad, az ott bűn, és fordítva. Ma tilos a többnejű-

ség, Salamon királynak sok felesége volt. A gyilkost elítélik, de a háborúban ölő katona hősnak számít. A nőt házassági hűségre kötelezték, a férfi meg azt csinálta, amit akart. A családi erények csak addig számítottak, amíg a birtok egybetartása volt a cél. Az egyik vallás bűnnek tartja a paráznaságot, a másik pedig gyakorolta a szakrális-rituális paráznaságot. Nincsenek örök erkölcsi szabályok, csak éppen alkalmazkodás a helyi viszonyokhoz. Anélkül, hogy az ilyen állítások tényalapját megvizsgálnánk, most csak tárgyunk, tehát egy erkölcsstani oktatás lehetősége szempontjából fontoljuk meg azt. A fenti mondatok konkrét cselekményeket, s nem elveket állítottak szembe egymással. De nincsenek-e olyan alapelvek, melyek mintegy fölötte (vagy bázisként alatta) állnak a konkrét cselekményeknek? Önmagában az, hogy van erkölcsi jó és van erkölcsi rossz (legyen is bármi azok tartalma), hogy ezek az erkölcsi kategóriák nem azonosak az üzleti érdekekkel, sőt még a társadalmi törvényekkel sem (azokkal olykor még össze is ütközhetnek!), hogy a jó követéséről önmagunknak vagy egy felsőbb hatalomnak (nem pedig a földi bírónak) tartozunk elszámolni: ez nyugodtan az emberiség közmegegyezésének mondható. „Amit nem akarsz magadnak, ne tedd másnak”, „az élet önkényes kioltása elítélendő”, „az adott szót meg kell tartani” – ezek s effélék olyan maximák, melyeket ugyan gyakran megszegnek az emberek, de ez éppúgy nem teszi az elveket érvénytelenné, mint egy gyermek számolási hibája nem érvényteleníti az egyszerűegyet. Megszegik az emberek, szemet hunynak fölötte, mégis elfogadják, mihelyt a konkrét esettől elvonatkoztatva, mint irányelvet fogalmazzuk őket. Jellemző, hogy elfogadják akkor is, ha őket sérti az erkölcsi elv áthágása. Éppen ez lehet az egyik kritérium: megállja-e helyét reciprok helyzetekben is? S igaznak tartható-e éppen akkor, amikor a konkrét esettől eltekintünk, amikor állásfoglalásunkhoz érdekünk vagy ellenérdekünk nem fűződik?

E gondolatmenet negyedik szélsőséggént átvezet bennünket a „szituáció-erkölcs” elgondolásához, s az abból levont többféle lehetséges konklúzióhoz. Az erkölcs eszerint csak konkrét esetek megítélésére terjedhet ki. Itt is ellentétes állásfoglalások keletkezhetnek:

Egyik szerint éppen e konkrét eseteket kell szabályozni. Ez erkölcsi rubricizmushoz vezet (ismeretes a hagyományos zsidó életmódot sza-

bályozó 615 szabály létezése), s nem tagadható, hogy az ilyen szabályoknak hatalmas egyéni és közösségi megtartó ereje lehet. Értelmük azonban éppen akkor van, ha általánosabb normák megtartásának segédeszközei.

Másik lehetőség a kazuisztika: tekintetbe veszi a körülményeket (ki? kit? mikor? hol? miért?), s így az egyes esetekre figyel, hogy ott előírja a tennivalót, vagy felmentést adjon egy-egy szabály alól.

Következő lépés, hogy az erkölcsöt egyszerűen a világ változó dolgaiban való helyes viselkedések összességének tekintsük. Egyes iskolákban úgy akarták az erkölcsöt tanítani, hogy képzeletben extrém helyzeteket vázoltak fel, s az osztály tanulói „megvitatták”, helyes volt-e a szereplők magatartása, mit kellett volna tenniük. Bármily tetszetősen életszerű lenne egy efféle erkölcsstan, két nagy baj van vele. Egyik, hogy a döntéshez szükségszerűen elveket kell segítségül venni. Egy rőf szöveget nem lehet lemérni rőf nélkül. A másik, hogy ezeket az elveket nem tisztázza, hanem a vitatkozók homályos, eltanult, ösztönös, úton-útfélen fölszedett szempontjait használja mérceként. Ezzel szemben: az erkölcsstan nem lehet eset-vizsgálat, az esetek csak példázatok lehetnek; s az erkölcsstan nem lehet a tanulók véleményeiből indukált nézethalmaz.

A fenti meggondolások eléggé szűk területet hagytak egy lehetséges tanítható laikus erkölcsstan kialakítása számára. Az nem lehet egy részletes szabályrendszer, annál kevésbé, mert abban nem is tudnának megállapodni a különféle világnézetű csoportok. Nem lehet valláserkölcsei tanítás, ugyanakkor olyannak kell lennie, mely szervesen integrálható egy vallási erkölcsstanba is. Nem lehet, mondjuk így: irodalmi jellegű, vagyis csupán szubjektív hangulati elemekre (szánalomra, elítélésre, hősiességre stb.) indító elbeszélés. Ennél konkrétabbnak kell lennie. Többnek kell lennie, mint eset-diagnózisnak, mert el kell jutnia az általános elvekhez. Tudomásul veheti, hogy egy XXI. századi magyarországi iskolára van méretezve, s ennyiben lehet „európai”. De nem lehet kirekesztő, s horizontján egy általános emberinek kell megjelennie.

Nem abszurdum egy ilyen erkölcsstant megkívánni? Úgy gondolom, nem, sőt úgy gondolom, hogy ezt az erkölcsstant nem kell kitalálni,

mert adva van; legfeljebb az adott feladatnak megfelelően megfogalmazni. Ezt az erkölccsant – legalábbis alapjaiban – évszázadokkal ez előtt megírták. Laikus, sőt pogány erkölccsan, mégis ténylegesen integrálódott a keresztény (de integrálódhat bármely más vallási) erkölccsanba. Konkrét, mégis elvszerű; nem receptgyűjtemény, mégis a gyakorlatban alkalmazható; tudás, mégis képes az erkölcsi érzék fejlesztésére. Átfogó, mégis 15-20 fejezetben, száz oldalon elfér. Hadd csigázzam az olvasó érdeklődését azzal, hogy nem nevezem meg ezt az erkölccsant. Akit érdekel, kérdezzen!

7.

A negyedik év a filozófiáé. (Mint tudjuk, a 19. századi magyar gimnázium hat osztályos volt, s az erre még ráhelyezett két évben tanulták a filozófiát.)

Első látszatra még az eddigieknél is több lenne vele a probléma.

Sokak szemében a filozófia üres semmibe nézés, a „filozofálgatás”: töprengés a megfoghatatlanról. Életidegen dolog, a gyakorlati élet és társadalom dolgaira nincs hatása; elvont, tele bizonytalansággal. Talán nincs is filozófia, csak filozófiák: a filozófusok egymásnak is ellentmondanak. Az igazságot nem is lehet kideríteni, mert nincsenek egzakt bizonyítékok, kísérletek, levezetések, csak szubjektív vélemények tárháza.

Ezzel szemben áll, hogy valójában minden ember minden nap filozofál. Az élet dolgainak megítélésében, sőt ügyeinek intézésekor is feltételez, sőt gyakran kimond olyan axiómákat, melyeket az egyes esetekre alkalmaz. Ez persze nem tudatos, de a filozófia éppen az emberek mindennapi ítéletalkotását irányító elvek vagy háttér-meggyőződések módszeres végigvizsgálását vállalta a történelem folyamán. Az emberek beszélgetéseiben, megnyilatkozásaiban lépten-nyomon felbukkannak filozófiai témák, csak éppen nem tudnak azok filozófiai természetéről. A filozófiatanulás ilyen tekintetben nem tesz többet, mint világosabban körülírja e kérdések tartalmát, rámutat a lehetséges válaszokra, a válaszok motívumaira és következményeire. Megmutatja az embereknek, hogy e kérdéseikkel nem magányosak, azok már számos elmét foglalkoztattak, kik meg is jelölték a lehetséges válaszok fő irányait. A filozó-

fia „haszna” nem abban áll, hogy közvetlenül eligazít ügyes-bajos dolgainkban, hanem hogy szembesít olyan kérdésekkel, melyekkel kell és lehet foglalkoznunk, sőt amelyekkel titokban máris foglalkozunk. Segít világosságot teremteni az eszmék e kissé kaotikus félhomályában. Néven nevezi a fő kérdéseket, s kissé megiskolázza az elmét, hogy megpróbáljon logikusan végére járni olyan kérdéseknek is, melyek nem olyan kézzelfoghatóak, mint egy anyacsavar. A filozófiában világossá válhat a konkrét és az elvont közötti kapcsolat. Elég itt szemléltetésképpen egyetlen olyan kérdést megemlíteni, mely legtöbbünk életében felmerül, s mely a filozófusokat évszázadok óta foglalkoztatta: mennyire hihetünk megismerő képességünknek? megismerhetünk-e igazán valamit, vagy az egész világ képzeletünk játéka? van-e igazság, s az legalább részlegesen elérhető-e?

Ami a filozófusok egymásnak ellentmondó vélekedéseit s azt a benyomást illeti, hogy emiatt a filozófia nem is számíthat tudománynak, nos, a filozófia valódi története nem erről tanúskodik. Annak története ez, hogy milyen rendben kerültek a magára eszmélő ember szeme elé a világ legáltalánosabb problémái és elvei, hogyan születtek meg a filozófia „témái”, hogy nagyrészt ugyanazokkal a témákkal viaskodva, miként adtak feleletet a kérdésekre a gondolkodó elmék – egymásra építve, egymást cáfolva vagy kiegészítve. A filozófia sajátosságához tartozik, hogy a feleletek között jelentős ellentétek is vannak. De nem annyi vélemény, ahány filozófus. Történetünkben éppen az derül ki, hogy – habár e feleletekhez más-más közelítéssel, érveléssel jutnak el a gondolkodók – a nagy kérdésekre alapvetően csak két-három felelet adható. Talán ez az egyik legnagyobb tanulság a filozófiából: ezek a tételek mondhatni örök életűek, s minden egyes ember beazonosíthatja a saját fejében élő, eddig néma választ, az alapvető felelet-típusok egyikével.

Talán még egy haszonról kell beszélnünk. Ez az, hogy a jó filozófia egy nyelv használatára tanítja meg tanulóját. Terminológiát ad szájunkba, olyan terminológiát, mely magunk számára is tisztítja a fogalmakat, a másokkal való eszmecléssel is lehetővé teszi, végül pedig inspirálhatja az embert saját alkotó területén is.

Mindezt összevetve: annak a fiatalnak, aki megindul, hogy a világban tájékozódjék és tevékenykedjék, a filozófiai alapképzés olyan útra-

való, mely rendet teremt a fejben, és segíti az emberi közösségben való mozgást is.

De ehhez alaposan végig kell gondolni mit és hogyan lehet és érdemes mondjuk húsz órában a filozófiából megmutatni. Nem módszeres filozófiatörténetre gondolok; az könnyen válhatna a történelmi tárgyak szokásos kronologikusan „előrecammogó” adattárává. (A filozófusok szűk „névsora” és rövid jellemzésük amúgy is tárgya a történelemtanításnak.) Csábító lenne egy átgondolt filozófiai rendszer struktúráját megmutatni a fiatalnak – kérdés, hogy egy pluralista társadalom oktatási rendszerében milyen befogadásra találna.

Úgy gondolom, elegendő lenne a filozófia 15-20 nagy témáját felmutatni: mi a kérdés lényege, hogyan viaskodtak vele különböző korok filozófusai, milyen választípusokat dolgoztak ki. A logika, az ismeretelmélet, az ontológia, a természet- és társadalombölcselet alapvető kérdéseinek az élettel való kapcsolatát is erőltettség nélkül be lehet mutatni. A filozófiatörténelem itt úgy jelenik meg, mint e kérdések megformulázásának és válaszkísérleteinek regénye. Amennyire nehéz egy adott gondolkodó filozófiáját három mondatban összefoglalni, annyira kézenfekvő, hogy e filozófus mint tanú jelenjen meg két-három másik társával egy-egy kérdés tárgyalásán. Álljanak szemünk elé, szembesítsék egymással, amit gondolnak. Jól választott idézetek nem csak téziseiket, hanem módszerüket, gondolkozásmódjukat, stílusukat is megismertetné a diákokkal.

E kurzusnak lehetne függeléke egy rövid (laikus) vallástan. Nem a vallások történetére gondolok (az e szinten ismét a történelem oktatásába tartozik), hanem először a vallás lényegének ismertetésére (arra, ami közös a vallásokban, aminek alapján jogunk van egy fogalom – „vallás” – alá vonni őket). Azután, részletesebben az egyes vallások hittételeinek leírására lenne szükség. Ezt az egyes egyházaknak szakembereivel kellene megírtni. De ahogy itt a szkepszisnek, vagy az egyes vallások pozitív – negatív értékelésnek nincs helye, úgy nem tévedhet a leírás elmélkedésbe, hitvédelembe, térítő propagandába sem. Valóban a hittételek rövid összefoglalását kell adni, azt, aminek ismerete a művelt kívülállótól is elvárható. Ez a célközönség sem indíthatja az írókat arra,

hogyan felvizezze a hittételeket: azt kell adni, azzal a terminológiával, amit az illető egyház magáénak vall, mert ez így lett része az emberiség szellemi történetének. Mindez – ha komoly és tárgyyszerű, lényegre törekvő cikkek készülnek – bizonyosan megírható két-két oldalon!

A kurrikulumba ily módon beillesztett vallástan sem azzal nem vádolható, hogy vallásos propaganda, sem azzal, hogy vallási közömbösítést terjeszt. Józan, egyszerű hangon tájékoztat arról, ami az emberiség szellemi életének jeles területe. Ugyanakkor tőle világosan elválik az az iniciáció, melyet csak az egyházak kebelén belül, mondjuk így, a szentély közelében lehet hitelesen megadni, s csak annak, aki már elfogadta a hitet.

Jegyzetek a liturgiáról

33. A hirdetőtábla

Nyugateurópai templom. Kapuja, hirdetőtáblája tele plakátokkal: előadások, találkozások, beszélgetések, filmvetítések. Valahol eldugva egy-két mise is, de a „program” sűrűje, izgalmasa az, amiről a plakátok beszélnek. Talán ez az, ami a nyugati polgárnak megindokolja a ház létét, ennek köszönhető, hogy nem zárták be, nem adták el. Na meg ez ad okot arra, hogy pénzt szedjenek, papot fizessenek. Akiket Jézus a templomból korbáccsal vert ki, jó zsidók voltak, s csak olyant árultak, amire a templomban szükség volt.

De hogy is olvassuk a templomszentelési liturgiában? „Domum tuam, Domine, decet sanctitudo in longitudinem dierum. – A te házat szentség illeti, Uram, a napok végezetéig.” És: „O quam metuendus est locus iste! Vere non est hic aliud nisi domus Dei, et porta caeli. – Ó, mily félelemmel kell tisztelni e helyet! Mert valóban nem más ez, mint Isten háza, és a mennyország kapuja.”

Jegyzetek a liturgiáról

34. Mysticum jejunium – 2.

A múlt számban megkíséreltem összefoglalni a böjtölés liturgikus funkcióját a húsvéti misztérium összefüggésében. Most a római missale ősi nagyböjti könyörgéseiből szeretnék részleteket közölni annak megvilágítására, hogy mit gondol maga az Egyház a böjtről.

A 19-20. században a böjtöt jobbára önnevelő, aszketikus gyakorlatként értelmezték. A 20. század végén két nap kivételével gyakorlatilag eltörölték a böjtöt. Az ősegyház nagyra becsülte, szoros kapcsolatba hozta a húsvéti misztériummal, liturgikus böjtté, sőt bizonyos értelemben liturgiává emelte. A nagyböjt eszerint olyasféle szerepet tölt be a húsvéti misztérium, húsvéti szentség előkészítésében, mint az ún. szentségi böjt az áldozás előtt. Ezért fogjuk több helyen is – kiterjesztett értelemben – „szentségi böjt”-nek nevezni.

Az orációk „témái” szerint csoportosítom a szövegeket. Noha az oráció mindig egyetlen, összefüggő gondolatmenet, most általában mégsem teljes orációkat adok; célom nem az orációk magyarázata, hanem a böjti gyakorlat magyarázata az orációk segítségével. (Aki a teljes szövegeket akarja egyben olvasni, ajánlom az Énekes Zsolozsma az Esztergomi Breviárium alapján c. sorozat IV/A kötetét: Nagyböjti Diurnále.) Az egyes orációk azonosítása: 2f3 = nagyböjt 2. hetének keddeje, 3D = nagyböjt 3. vasárnapja, 4f7 = a 4. hét szombatja; Cin,f4 = hamvazószerda, Cin,f5 = hamvazószerda utáni csütörtök, stb.

1. „Ab escis carnalibus abstinere”: A nagyböjt elsődlegesen a testi, azon belül étkezési böjtölés kiváltságos ideje:

„...hogy házad népe, mely a testet fenýítve az étkezésben magát megtartóztatja...” (2f2) „... és akiket arra tanítasz, hogy a testi eledelel magukat megtartóztassák...” (2f4) „...miképpen a testi eledelel magunkat megtartóztatjuk, azonképpen...” (3f2) „Böjtölésünket, kérünk Urunk, jószágos tetszésed kísérje, hogy miképpen az eledelel tartózkodunk testileg, úgy...” (3f6) „Add meg, kérünk, mindenható Isten, hogy akik a testet fenýítve az étkezésben magukat megtartóztatják...” (3f7).

2. „Abstinendo nititur”: a böjt az önakarat, a test követeléseinek megfékezése, a test megtisztítása:

„... add meg családodnak, hogy amit tőled az önmegtartóztatás által elnyerni igyekszik...” (1D) „Tekints le, Urunk, házad népére, és biztosítsd nekünk, hogy míg elménk a test megtörésével önmagát tisztogatja...” (1f3) „... hogy akiket testünkben megsanyargat az önmegtartóztatás” (1f5) „... mely a testet fenytve az étkezésben magát megtartóztatja” (2f2) „... Add meg, kérünk, mindenható Isten, hogy mi, akiket az ünnepélyesen magunkra vállalt bűnök megtisztítanak...” (4f7).

3. „Jejuniorum veneranda sollemnia”: a bűnt különleges liturgikus idő, az év kivételes időszaka (sollemnia = solum in anno), emelkedett szívvel megtartott ünnepi idő:

„Biztosítsd, Urunk, híveidnek, hogy a bűntőlésnek évenként visszatérő tisztelendő idejét...” (Cin,f4) „Légy jelen, Urunk, amikor hozzád esdeklünk, és engedd azt nekünk, hogy a szertartásos bűntöt (solemne jejunium)...” (Cin,f7) „Add meg, kérünk, mindenható Isten, hogy míg a szentségi bűntőlés megtisztít minket...”. (sacro nos purificando jejunio; a 'sacrum' a 'sanctum'-mal szemben a dologi, rituális szentet jelenti) (2f6) „... hogy mi, akik az évenkénti szent fegyelmi gyakorlatokat neked szentelt odaadással most is megüljük... (observationes sacras annua devotione recolentes)...” (4f2) „A szentségi fegyelemben előírt bűntőlések...” (Sacrae... observationis jejunia) (4f3).

4. „Jejunium quadragesimale”: nem egyénileg vállalt, erkölcsi célú bűnt; a közösség közös bűntje, az Isten által meghatározott negyvenes napból álló ünnepi időhöz és a húsvéti megújító szentségekhez van kötve. Rituális bűnt, „observantia”, jeles fegyelem és figyelem, mely felkészít a húsvét befogadására.

„Isten, aki Egyházadat az évenként visszatérő negyven napnak jeles fegyelme által megtisztítod...” (1D) „Téríts meg minket, szabadító Istenünk, és hogy a negyvennapos bűntőlés (jejunium Quadragesimale) javunkra váljék... (1f2). „Isten, ki (ebben az időszakban) a világot kimondhatatlan misztériumok által megújítod...” (4f6) „Add meg, kérünk, mindenható Isten, hogy mi, akiket az ünnepélyes magunkra vállalt bűntök (jejunia votiva) megtisztogatnak...” (4f5) „Add meg kérünk, mindenható Isten, hogy míg a szentségi bűntőlés (sacrum jejunium) megtisztít minket, a közelgő szent eseményekhez (ad sancta

ventura!) szennyezetlen elmével érkezhessünk el.” (2f6) „... hogy a szent cselekmények által nevelődve (sacris actionibus erudita)...” (5f7)

5. „Quos ab escis carnalibus praecipis abstinere” (kiknek előírod a testi ételektől való tartózkodást). Nem emberi elhatározás: indít rá, ő tisztogatja a bűjttel Egyházát, ő ad hatékonyságot a bűjtnek:

„Népedre, kérünk, Urunk, kegyes hajlandósággal tekints, és akiket arra tanítasz, hogy a testi eledeltől magukat megtartóztassák...” (2f4) „Isten, aki Egyházadat az évenként visszatérő negyven napnak jeles fegyelme által megtisztítod...” (1D) „Hozz újra és újra segítő erőt, Urunk, a szent fegyelem időszakához, hogy aminek vállalására a te sugallatodból kaptunk indítást, azt a te művelkedésed jóvoltából teljesítsük.” (2f3) „Adjál, kérünk, Urunk, a mi bűjtölésünknek üdvösséges hatást (effectum jejuniis salutarem)...” (2f7)

6. „Devoto servitio celebremus”. A devotio: az áldozatot bemutató Krisztus lelkületével való egyesülés. A külső testi bűjtölés értelmetlen, ha nem társul az ember teljes liturgikus önátadásával, a devotióval. De önmagában a devotio is válhat pusztá érzelemmé, ha nem kap formát a liturgikus aktusban, így a bűjtben is. Ezt kifejezi és egyben táplálja a bűjt. A devotio és jejunium összetartozik!

„Fiat, Domine, quaesumus, per gratiam tuam fructuosus nostrae devotionis affectus, quia tunc nobis proderunt suscepta jejunia, si tuae sint placita pietati. = Szentségi önátadásunknak gerjedelme legyen a te kegyelmed által *termékennyé*, mert csak akkor lesznek javunkra a magunkra vállalt *bűjtök*, ha a te atyai szemednek azok kedvesek.” (4f7) „A te népednek szentségi önátadását, Urunk, tekintsd jóindulattal, hogy akiket testünkben megsanyargat az önmegtartóztatás...” (1f5) „Légy, Urunk, kegyes hajlandósággal a te népedhez, és akikben *te felkeltetted* a szentségi önátadás szellemét...” (1f6) „Haladjon előre, kérünk, Urunk, a neked szentelt nép önátadásának átérzésében...” (5f7) „...a bűjtölésnek évenként visszatérő tisztelendő ígését *illendő gyermeki buzgalommal* vállalják magukra...” (Cin,f4) „...a szertartásos bűjtöt... *odaadó szolgálattal ünnepeljük* (ut jejunium... devoto servitio celebremus) (Cin,f7).

7. „Ut percurrant”. A bűjtöt ugyan az ember vállalja, felveszi, de önerejéből azt képtelen végigvinni. Isten kegyelmének kell a bűjtöléssel együttjárni, hogy a szent idő ne kudarcra végződjék.

„a böjtölésnek... tisztelendő idejét illendő gyermeki buzgalommal vállalják magukra, és biztonságos odaadással fussák végig (*secura devotione percurrant*)” (Cin,f4) „a magunkra vett testi fenyítés...” (2f7) „Megkezdett böjtölésünket, kérünk, Urunk, jóságos tetszéssel kísérd végig (*benigne favore proseguere*)” (Cin,f6) „Böjtölésünket, kérünk, Urunk, jóságos tetszésed kísére végig” (3f6).

8. **„Observantiae subsidium”**. A böjt nem pusztán emberi erőfeszítés; Isten indít rá, ő ad hozzá erőt, sőt tartalék erőt, s ő teszi áldásossá, termékennyé. A böjt olyan, mint az oltárra vitt kenyér, melyet Istennek kell megszentelnie, átváltoztatnia (Fia áldozatával egyesítenie). Abban, hogy ezt külön kérünk kell, rejtve benne foglaltatik, hogy a böjtölés lehet áldástalan, az üdvösségre nézve gyümölcstelen is:

„Téríts meg minket, szabadító Istenünk, hogy a negyvennapos böjtölés javunkra váljék (ut nobis jejunium Quadragesimale proficiat) (1f2) „... hogy aminek vállalására a te sugallatodból kaptunk indítást, azt a te művelkedésed jóvoltából teljesítsük.” (2f3) „A te népednek szentségi önátadását, Urunk, tekintsd jóindulattal...” (1f5) „Hozz újra és újra segítő erőt Urunk...” (2f3) „Szívünkbe, kérünk, Urunk, jóságosan önts malasztodat, hogy ...” (3f2) Légy, Urunk, kegyes hajlandósággal a te népedhez, és akikben felkeltetted a szentségi önátadás szellemét, azokat megszánya, jóságos segítségeddel ápolgasd.” (1f6) „Adjál, kérünk Urunk, a mi böjtölésünknek üdvösséges hatást...” (2f7) „...hogy mi, akik az évenkénti fegyelmi gyakorlatokat neked szentelt odaadással most is teljesítjük, mind testi mivoltunkban, mind lelkületünk szerint *neked tetszésedre legyünk.*” (4f2) „... mert csak akkor lesznek javunkra a magunkra vállalt böjtök, ha a te atyai szemednek azok kedvesek.” (4f7) „*Szenteld meg,* kérünk, Urunk, a mi böjtölésünket...” (5f2) „Megszentelven e böjtölést, világítsd be irgalmasan híveid szívét, ó Isten...” (5f4).

9. **„Castigatio carnis... vegetationem transeat animarum”**. Igen sok oráció állítja nyelvtanilag is jól megfogalmazott párhuzamba a corpust és animat. A testi böjtöléssel egyidőben, vele egybekapcsoltan, és részben annak hatására lelki folyamatok indulnak meg:

„... hogy a megszentelt fegyelmet, melyet testileg tanúsítunk, szennyezetlen lelkülettel gyakorolni is képesek legyünk.” (Cin,f6) „... hogy akiket testükben megsanyargat az önmegtartóztatás, azok a jócseleke-

detek gyümölcsei által lelkükben újjáépüljenek,” (1f5) „... hogy a magunkra vett testi fenyítés lelkünknek elevenítőjévé alakuljon át.” (2f7) „... hogy miképpen az eledeltől tartózkodunk testileg, úgy lelkileg böjtöljünk a hibáktól is.” (3f6) „... míg elménk a test megtörésével önmagát tisztogatja, hozzád való vágyakozásával nálad tündököljék (apud te mens nostra tuo desiderio fulgeat” (1f3).

10. „A culpa jejune”. Böjtünk csak akkor kedves Isten előtt, ha együtt jár a bűnöktől való tartózkodással, ha egyúttal „a bűnöktől is böjtölünk”:

„hogy házad népe, mely a testet fenyítve az étkezésben magát megtartóztatja, a megigazulás útját követve böjtöljön a bűnöktől is.” (2f2) „... és akiket arra tanítasz, hogy a testi eledeltől magukat megtartóztassák, azoknak engedd, hogy a veszélybe vezető hibákkal is szakítsanak.” (2f4) „... miképpen a testi eledeltől magunkat megtartóztatjuk, azonképpen érzékeinket is visszatartsuk a veszélyt hozó kihágásoktól.” (3f2) „... az üdvösségszerző böjtöléssel nevelve, a veszélybe vezető hibáktól tartózkodva... (3f4) „Böjtölésünket, kérünk, Urunk, jóságos tetszésed kísérelje, hogy miképpen az eledeltől tartózkodunk testileg, úgy lelkileg böjtöljünk a hibáktól is.” (3f6) „... akik a testet fenyítve az étkezésben magukat megtartóztatják, a megigazulás útját követve böjtöljenek a bűnöktől is.” (3f7)

11. „Sinceris mentibus”. A bűnöktől való tartózkodással együtt a böjtölés szorosan egybekötődik a lélek általános megtisztulásával, a megtéréssel és a múlt bűneiért vállalt bűnbánattartással, engeszteléssel:

„Téríts meg minket, szabadító Istenünk, és hogy a negyvennapos böjtölés javunkra váljék...” (1f2) „Szenteld meg, kérünk, Urunk, a mi böjtölésünket, és ajándékozz nekünk kegyesen feloldozást minden vétünk alól.” (5f2) „Legyenek elfogadottak előtted, kérünk, Urunk, böjtöléseink, tegyenek engesztelést szerezve kegyelmedre méltókká...” (5f3) „... hogy amikor bűneinket az önkéntes fenyítéssel zabolázzuk (peccata nostra castigatione voluntaria cohibentes), inkább győtrődünk ideigvaló szenvedéssel, semmint az örök büntetésre ítéltessünk. (5f6) „Isten, ki a böjtölésben az igazaknak is lehetőséget nyújtasz az érdemek jutalmára, a bűnösöknek is a bűnök bocsánatára, könyörüljél a hozzád esdeklőkön, hogy bűnös voltunknak megvallása vétkeink bocsánatát

nekünk megnyerhesse.” (4f4) „... hogy a böjtöléssel és imádsággal kellő módon résen állva, a test és lélek ellenségeitől megszabaduljunk.” (2f5) „... hogy míg a szentségi böjtölés megtisztít minket, a közelgő szent eseményekhez szennyezetlen elmével érkezhessünk el.” (2f6) „Isten, aki Egyházadat az évenként visszatérő negyven napnak jeles fegyelme által *megtisztítod*...” (1D)

12. „Apud te mens nostra tuo desiderio fulgeat”. Mivel a húsvétkor ünnepelt keresztség kettős tartalma: Halj meg a bűnnek és élj az Istennek, a reá felkészítő böjtölésnek is kettős hatása van. A bűnbánat, engesztelés, megtisztulás csak az egyik, a negatív hatás. A böjt pozitív hatása a lélek kitágítása Isten tanításának és szentségének befogadására, az elme megvilágosítására:

Az oktatás, megvilágosítás, isteni nevelés: „... hogy a negyvennapos böjtölés javunkra váljék, elménket világosítsd meg mennyből jövő oktatásokkal.” (1f2) „Megszentelvén e böjtölést, világítsd be irgalmasan híveid szívét, ó Isten...” (5f4) „Biztosítsd nekünk, kérünk, Urunk, hogy az üdvösségszerző böjtöléssel nevelten (*salutaribus jejuniis eruditi* = gyermekes faragatlanságunkból kiemeltetvén...)” (3f4)

A böjtölés a jócselekedetekben való újjáépüléshez vezeti az embert: „... hogy akiket testünkben megsanyargat az önmegtartóztatás, azok a jócselekedetek gyümölcsei által lelkükben újjáépüljenek.” (1f5) „...hogy házad népe, mely a testet fenytve az étkezésben magát megtartóztatja, a megigazulás útját követve...” (2f2)

A (negatív) böjt Isten erejéből (pozitív) életerővé alakul át, a testi böjt megszorítása átalakul a lelki devotio tágasságává. A böjt megvidámít: „...a magunkra vett testi fenytés lelkünk elevenítőjévé alakuljon át (*castigatio carnis assumpta ad nostrarum vegetationem transeat animarum*”. (2f7) „... hogy mi, akiket az ünnepélyesen magunkra vállalt böjtök megtisztogatnak (*quos jejunia votiva castigant*), magában a szent önátadásban vidámságra találjunk (*ipsa quoque devotio sancta laetificet*), s így, mit a földies érzések bennünk csillapodnak (*terrenis affectibus mitigatis*), a mennyei dolgokat könnyebben befogadjuk (*facilius caelestia capiamus*”. (4f5)

A böjt gyógyszer, mely visszaadja az egészséget, újjáépíti az embert, helyreállítja méltóságát: „...hogy az emberi állapot méltósága (*dignitas*

conditionis humanae), melyet a mértéktelenség megsebzett (per immoderantiam sauciata), a gyógyító szűkösségre törekedvén (medicinalis parsimoniae studio) helyreálljon (reformetur).” (5f5) „... hogy a szertartásos bűntöt, mely testnek és léleknek gyógyulására üdvösen rendeltetett, odaadó szolgálattal ünnepeljük.” (Cin,f7) „... hogy akiket testükben megsanyargat az önmegtartóztatás, azok a jócselekedetek gyümölcsei által lelkükben *újjaépüljenek*.” (1f5)

A bűnt a lélek éberségét növeli, s az elmét tündöklővé teszi: „... hogy a bűntőléssel és imádsággal kellő módon résen állva...” (2f5) „... hozzáad való vágyakozásával nálad tündököljék” (1f2)

A bűnt az istenes életmód növekedésén kívül közbenjáró hatású: ki eszközli Isten ajándékait, segítségét: „... hogy ... az üdvösségszerző megtartóztatás ajándékait kegyesen engeded nekünk.” (3f3) „... hogy az üdvösségszerző bűntőléssel nevelten... jóindulatodat könnyebben megnyerhessük.” (3f4) „... ki a bűntölésben az igazaknak is lehetőséget nyújtasz az *érdemek* jutalmára, a bűnösöknek is a bűnök *bocsánatára*...” (4f4) „... Legyenek elfogadottak előtted, kérünk, Urunk, bűntöléseink, tegyenek engesztelést szerezve kegyelmedre méltókká...” (5f3) „... akikbe a reménylett atyai jóindulat iránt bizodalmat öntesz, azoknak engedd kegyesen, hogy a sokszor tapasztalt irgalmasság megnyilvánulását magukon érezhessék (2f2, Super populum).

A bűnt segítséget, orvoslást ad a jelen életre is, de ugyanakkor előre néz az eszkaton felé. A mennyei országra mutat, ahol egyedül Isten lesz a lélek eledele, élete, egészsége: „... bűntöléseink tegyenek engesztelést szerezve kegyelmedre méltókká, s az örökre szóló orvosságokhoz vezessenek el minket.” (5f3)

Krisztus bűntölése és a liturgia erejéből bűntölésünk maga is részévé válik a húsvéti misztériumnak, a húsvéti szentségeknek. „Isten, ki a világot kimondhatatlan misztériumok által megújítod, add meg, kérünk, hogy Egyházad az örök életre szóló rendeléseidben is előrehaladjon, s közben ne nélkülözze az időleges dolgokban sem segítségedet. Deus, qui ineffabilibus mundum renovas sacramentis, praesta quaesumus, ut Ecclesia tua *et* aeternis proficiat institutis, *et* temporalibus non destituatur auxiliis.” (4f6)

11. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (1) Vajon ugyanaz-e a béke, mint az egyetértés? – A számítógép: a szellemi munka ellensége és barátja – Jegyzetek a liturgiáról: 21. A sequentia - és a liturgia misztikus jellege. 22. A dalosított zsoltár-recitáció

12. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (2) Vajon mindenki kívánja-e a békét? Vajon a béke a szeretet sajátos kihatása-e? – Mi a tudomány? Ki a tudós? (I) – Jegyzetek a liturgiáról: 23. Halottak napja. 24. Mondatrend – a mondat rendje.

13. füzet: Mi a tudomány? Ki a tudós (II). – Versmondás – A művészek és az Egyház – Jegyzetek a liturgiáról: 25. „Istentisztelet modern szabad asszonyoknak”. 26. A sivatagi atyák üzenete a mához.

14. füzet: Olvasóim leveleiből – Jegyzetek a liturgiáról: 27. Legrégibb (és legszebb) karácsonyi énekünk. 28. Mit tegyünk azzal, ami „elavult”?

15. füzet: Európa és a kereszténység – Városok szerkezete és történelme – Olvasói levelek (folytatás) – Jegyzetek a liturgiáról: 29. Krisztus, a Király. 30. Egy kalkuláció az egyházzenéről.

16. füzet: A „Társadalomtan”-ról – 1. – Jegyzetek a liturgiáról: 31. Mysticum jejunium – 1. 32. Az ismétlődés funkciója a felolvasott liturgikus szövegben. – Pro informatione.

A Zeneakadémia egyházzenei tanszékén (VI. Vörösmarty utca 35.) kapható kiadványok:

ÉNEKES ZSOLOZSMA az Esztergomi Breviárium alapján (a Szent Ágoston Liturgikus Megújulási Mozgalom kiadványai): 0. Népzsolozsmák. I-V, VII 1/A. Diurnálék. – Psalterium latino-hungaricum (Latin-magyar zsoltároskönyv).

EGYHÁZZENEI FÜZETEK: I. folyam (Tankönyvek): 3–12. II. folyam (Gregorián műfajok): 1–7. III. folyam (Egyházi kórusművek): 1–13. IV. folyam (Hangfelvételek): A magyar népének népzenei felvételeken (1-8). – Az Éneklő Egyház (1-6). – CD-ROM: Hebdomada Maior – A nagyhét szertartásai, szövegei, énekei (írott anyag, hang- és filmfelvételek).

Dobszay L. liturgiai tárgyú könyvei: A magyar népének. – Zsoltárelméletek, zsoltármagyarázatok. – A szentmise magyarázata. – Jegyzetek a liturgiáról. – Barsi B.–Dobszay L.: „Íme, most fölme gyünk Jeruzsálembe”.

További információk: a www.egyhazzene.hu honlapon.

A „GONDOLKODÓ” füzetek: egyszemélyes, ingyenes folyóirat. Azokhoz szól, akik a katolikus dogmához hűséggel, ugyanakkor előítéletek nélkül eszmélkednek az egyház és világ, hitélet és kultúra, liturgia és társadalmi élet dolgairól.

A füzetek függelékében kapnak helyet az Új Emberben éveken át fenn tartott, 2002-ben megszűnt „Jegyzetek a liturgiáról” rovat tovább folytatott darabjai.

A fórum egy értelmiségi személyes nézeteinek ad hangot. Szeretné azt a nyugodt, tárgyyszerű, elemző, ugyanakkor szükség szerint kritikai hangot megütni, mely nemcsak a gondolkodó értelmiség hagyományainak megfelelő, hanem a katolikus egyház szellemi életében is évszázadokon át normálisnak számított.

Személy szerint szívesen fogadok észrevételeket, bírálatokat. Elgondolkodom rajta, s értelem szerint visszatérek az azokban felvetett témákhoz. De ez a fórum személyes vita lefolytatására nem alkalmas, így a levelekre nyilvános választ nem tudok adni.

Évente 10 szám megjelenését tervezem (a tanév folyamán havonként egyet). A számonként két liturgikus jegyzet az Új Ember rovat hajdani kéthetes megjelenési ciklusának felel meg.

A füzetet saját költségemen nyomtatom és ingyenesen bocsátom rendelkezésre. Köszönettel veszem, ha valaki önkéntesen és tetszés szerinti mértékben hozzá akar járulni a költségekhez. A füzet postázásának egyetlen feltétele az, hogy az érdeklődő egy levélben kérje a füzet megküldését, s évente adjon fel tíz darab, önmagának megcímzett, felbélyegzett közepes vagy nagy alakú borítékot a következő címre: Dobszay László, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 11/A. II. 9.
